

20. At skabe mening og håndtere kriser – med og uden religion

Af Anne Lundahl Mauritsen, cand. mag., Ph.d-studerende, Religionsvidenskab, Aarhus Universitet. E-mail: anlm@cas.au.dk

Da COVID-19-epidemien for tog alvor fart i Danmark i marts 2020, fik situationen hurtigt karakter af en national krise. Hjemsendelse og forsamlingsforbud vendte op og ned på livet for danskerne, der måtte håndtere en ny hverdag med mindre fysisk, social kontakt, større økonomisk usikkerhed og en generel uvidenhed om fremtiden. Forskning på tværs af discipliner har siden krisens begyndelse beskæftiget sig med, hvordan danskerne håndterer disse markante ændringer, og denne artikel bidrager til dette felt.

Målet med denne artikel er, baseret på kvalitativ og kvantitativ empiri indsamlet før og under COVID-19-krisen, at undersøge, hvordan irreligiøse individer skaber meningsmodeller og at diskutere, hvor robuste sådanne meningsmodeller er under kriser, i dette tilfælde COVID-19-krisen. Forskning i irreligion er et felt i rivende udvikling, og især inden for de sidste 10-20 år har forskere på tværs af discipliner i stadig højere grad vendt blikket mod de irreligiøse – nogle gange under betegnelsen 'nones' – i forsøget på at forstå, hvordan de irreligiøse forstår og lever i verden. De skandinaviske lande, herunder Danmark, er særligt kendt for en irreligiøs og sekulariseret befolkning, og religionssociologen Phil Zuckerman gik i sin tid så langt som at sige, at Danmark var det mindst religiøse land i verden (Zuckerman 2013).

Inden for dette felt er religionspsykologer- og antropologer blandt andet interesserede i, hvordan de irreligiøse konstruerer mening og håndterer kriser. Religioners centrale funktion og eksistensberettigelse er ofte blevet forstået som værende det, at de bidrager med mening og strategier til håndtering af kriser (se eksempelvis Barrett 2004, Berger 1967, Pargament 1997), og dette har ledt irreligionsforskere til at stille spørgsmålet om, hvorvidt og hvorledes irreligiøse individer klarer kriser uden inddragelsen af religiøse copingstrategier. Med denne artikel er det ambitionen at bidrage til forståelse af, hvordan irreligiøse danskere generelt forstår og skaber mening og at undersøge, hvorvidt der er forskel på hvordan mere eller mindre religiøse danskere håndterer kriser, mere specifikt COVID-19-krisen.

Jeg vil indledningsvist præsentere forskellige teoretiske modeller for meningskonstruktion og krisehåndtering for at introducere til feltet og for at skabe et analytisk grundlag for gennemgangen af den konkrete empiri. Herefter følger en kort definitionsafklaring, dernæst analysen af empirien og afsluttende vil jeg runde et par metodiske og teoretiske kritikpunkter og konkludere på spørgsmålet om, hvorvidt irreligiøse danskere forstår deres liv og verden som meningsfuld, og hvordan COVID-19-krise har bidraget med nye, interessante vinkler på religionens funktion i den senmoderne verden.

Irreligiøsitet i Danmark i dag og en kort definitionsafklaring

Irreligion anvendes i denne artikel som et overordnet begreb, der adskiller sig fra, men samtidig relaterer sig til religion. Det er vigtigt at pointere, at irreligion og religion frem for to markante, statiske modpoler i stedet kan opfattes som forskellige positioner på et kontinuum, hvorimellem individer kan bevæge sig i forskellige situationer. Jeg opfatter i høj grad (ir)religiøse identiteter og worldviews som mindre statiske, mere implicite og mere inkluderende, ud fra en betragtning af irreligion som et begreb, der betegner mere end mangel på

eksplicite trosforestillinger. I stedet vil jeg fremhæve, at jeg grundlæggende arbejder ud fra en antagelse om, at individer træder ind og ud af forskellige rum, situationer og identiteter med dertilhørende skiftende (ir)religiøs identifikation, og at denne også varierer i vigtighed og intensitet alt efter kontekst.

Endvidere rummer et begreb som irreligion en vis bredde. Religionssociologen Lois Lee opsummerer en lang række begreber, forskere i flæng anvender om lignende fænomener: anti-religion, a-religion, postreligion, non-religion og ydermere en række begreber, der tager udgangspunkt i det sekulære (Lee 2015). Da denne artikel har til formål at analysere konkret data for at forstå meningsmodeller og krisehåndtering blandt individer, der ikke er religiøse i traditionel forstand, tillader jeg mig at springe forholdsvis let over en ellers lang definitionsdiskussion og i stedet tilkendegive, at jeg i denne artikel anvender irreligion som et bredt begreb, der spænder fra stærkt anti-religiøse positioner til langt mere bløde, indifferente positioner.

I en dansk kontekst kan det endvidere være svært at bevæge sig i grænselandet mellem, hvad man kunne betegne som en kulturkristen position og irreligiøsitet, jævnfør tidlig bemærkning om religion og irreligion som flydende positioner. Flere af informanterne, der deltog i de præsenterede interviews, definerer sig således både som kulturkristne og irreligiøse uden at opleve dette som et modsætningsforhold. Man kunne argumentere for, at religion og kulturkristendom i Danmark er så dybt forankret i vores kultur som et fællesskabsforstærkende, identitetskonstruerende og samfundsbærende element, at langt størstedelen af danskerne i en vis forstand er religiøse. Anvender man således en bred, durkheimiansk definition af religion kan langt de fleste danskere i en eller anden forstand kategoriseres som religiøse, i det de deltager i et emotionelt, traditionelt identitets-fællesskab, der kan tilskrives et kristent grundlag.

Alligevel vil jeg insistere på at anvende begrebet irreligion - også i mangel af et bedre begreb - som et overordnet paraplybegreb, der inkluderer individer, som definerer sig som noget andet end religiøse. Dette udspringer også fra en induktiv, metodisk tilgang og overbevisning om, at vi må anerkende informanternes egne udsagn som værdifulde og lade dem komme til orde, når vi typologiserer.

Teoretiske perspektiver på religionens rolle i konstruktion af mening og krisehåndtering

Religionens evne til krisehåndtering understreges ofte af religionsforskere og psykologer. Jørn Borup fremhæver at "religion er samtidig et katastrofeberedt fænomen. Religion har altid været beredt på, måske ligefrem baseret på, livsudfordringer" (Borup 2020). I især amerikansk forskning har et stort forskningsfelt været dedikeret til undersøgelser af, hvordan religion positivt bidrager til en større følelse af mening, bedre livskvalitet og hjælper individet med håndtering af kriser (se eksempelvis Park et. al. 2017, Steger og Frazier 2005, Wachholtz et. al. 2007). Grundlæggende er det således antagelsen i sådan forskning, at religion er et effektivt, positivt element i individets håndtering af livets udfordringer.

Dette stiller dog unægtelig også spørgsmålet om, hvordan man skaber mening og håndterer kriser, i fald man ikke (eksplicit) anvender religiøst inspirerede strategier? Langt størstedelen af religionsforskningen har forholdt sig til, hvordan religiøse individer håndterer kriser, og det bærer feltets teoretiske paradigmer præg af; vi mangler simpelthen forskning i, hvordan mere irreligiøse individer forholder sig i lignende kriser. Forskning i irreligion er et fremvoksende felt, hvor forskere vender blikket mod individer, der i varierende grad ikke er religiøse (se eksempelvis Gervais og Norenzayan 2012, Jensen 2020, Lanman et. al. 2019, Lee 2015, Lindeman et. al. 2019, Zuckerman 2008). Herunder hører også forskning, der beskæftiger sig med, hvordan vi netop analyserer, hvorledes irreligiøse individer skaber mening og håndterer kriser (Lee 2015,

Taves 2018, Taves og Asprem 2018). Feltet er dog stadig under etablering, og vi mangler på mange måder både mere teoridannelse og mere empirisk data. Denne artikel er på sin vis et forsøg på at udbedre begge mangler. Artiklen er for det første delvist baseret på nyligt indsamlet data, kompileret som en del af et af de første systematiske studier af irreligiøsitet. For det andet er det min hensigt at eksperimentere med at anvende religionspsykologiske teorier, der er konstrueret med udgangspunkt i at ville forklare elementer af religiøsitet, og vende dem om, i den forstand, at jeg er interesseret i at se, hvorvidt de kan åbne for nye forståelser for, hvordan irreligiøse danskere generelt skaber mening og håndterer kriser.

Jeg vil derfor nedenfor introducere til to indflydelsesrige, religionspsykologiske teoretiske paradigmer inden for meningskonstruktion, krisehåndtering og dødsbevidsthed: Crystal Parks meaning-making teori og terror management teori. Begge teoretiske tilgange har udgangspunkt i en forståelse af religion som et element, der positivt understøtter håndteringen af kriser, og de fungerer derfor i denne artikel som udgangspunkt for en hypotesetest; kan vi meningsfuldt applicere disse teorier på irreligiøse individer? Og i hvilken grad giver disse teorier da mening?

Meaning-making teori

Crystal Park er psykolog og især kendt for sin 'meaning making model'. Park forstår grundlæggende mening som en konstant proces, og hun inddeler meningskonstruktion i to primære aspekter: *global meaning* og *situational meaning* (Park og Paloutzian 2005).

Global meaning refererer til den generelle mening i livet og forståelse af verdens indretning for individet - ikke ulig Clifford Geertz' worldview-koncept - hvorimod *situational meaning* betegner den meningskonstruktion og forståelse af specifikke begivenheder, individet former løbende (ibid.). I forskellige situationer, ofte stressfyldte begivenheder som eksempelvis dødsfald, der kan udfordre individets *global meaning*, arbejder individet for at få disse begivenheder til at passe ind i dets overordnede meningsforståelse for at opretholde kontinuitet. Denne proces kalder Park for *meaning making*, og den fungerer som en proces, hvor individet forsøger at overkomme den diskrepans, der kan opstå mellem *global meaning* og de begivenheder, der udfordrer denne opfattelse af verden. Under en krise må individet rekonstruere og tilpasse sit *global meaning* til sådanne begivenheder og de medfølgende konsekvenser, for at det igen kan føle mening og overkomme et eventuelt tab af kontrol.

Park understreger gentagne gange, at religion er et effektivt, positivt redskab i konstruktionen af *global meaning* og håndteringen af kriser (Park et. al. 2017). Park, som kommer ud af en pro-religiøs, amerikansk forskningstradition, beskæftiger sig til gengæld ikke med, hvorvidt mennesker, der ikke er religiøse på samme måde kan lykkes med at konstruere mening under kriser ved hjælp af andre midler. Dette leder til det første spørgsmål, jeg forsøger at besvare i denne artikel: kan irreligiøse individer lykkes med at skabe mening og håndtere kriser? Og hvis ja, hvorledes?

Terror-management teori

Terror management teori beskæftiger sig med det psykologiske dilemma, som menneskets bevidsthed om døden fordrer. Kombinationen af bevidsthed om livets endeligt og et stærkt ønske om overlevelse kan give mennesket dødsangst, som ifølge teorien håndteres igennem såkaldte psykologiske buffere (Greenberg, Pyszczynski, & Solomon, 1986). Disse buffere består af worldviews, overbevisninger og symbolsystemer, som understreger, at livet har en form for værdi og formål, der måske endda overskrider den biologiske død,

således at livet forbliver meningsfuldt og dødsangsten overvindes. Fra dette perspektiv er religion særligt effektivt som psykologisk buffer, fordi religioner oftest består af et omfattende verdensbillede, der tilbyder individet mening, psykologisk sikkerhed og et muligt håb om en form for liv efter døden (Van Tongeren 2017, Vail et. al. 2010).

Terror management teori understreger på samme måde som Parks meaning-making teori, hvor effektfulde religiøse verdensbilleder er, når mennesker skal håndtere kriser og død. Men oplever irreligiøse individer da mere angst og større eksistentielle kriser end religiøse individer, hvis de ikke på samme måde har en forestilling om et liv efter døden?

Datapræsentation og metode

Jeg vil i denne artikel tage udgangspunkt i kvalitativ og kvantitativ data indsamlet i forskellige sammenhænge for at nærme mig et svar på de ovenstående spørgsmål. De kvalitative data består af interviews indsamlet i Danmark i forbindelse med forskningsprojektet *Understanding Unbelief*, et internationalt forskningsprojekt, der mellem 2017 og 2019 indsamlede data fra en række forskellige lande for at kortlægge irreligion²⁴¹. Den kvantitative data består af spørgeskemaer indsamlet under COVID-19-krisen i foråret af en forskningsgruppe ledet af Peter Birkelund Andersen, støttet af Velux-fondet²⁴².

Interviewene er indsamlet inden COVID-19-krisen og tjener derfor som mere generelle eksempler på, hvordan irreligiøse danskere konstruerer mening samt håndterer kriser og tanker om døden. Den kvantitative data er derimod, som før nævnt, indsamlet under COVID-19-krisen og anvendes derfor som en konkret eksemplificering og undersøgelse af irreligiøse danskeres håndtering af en specifik krise.

Analyse af interviews

Citaterne, der præsenteres nedenfor, er hentet fra de 30 kvalitative interviews, jeg i efteråret 2018 og foråret 2019 gennemførte i Danmark. Interviewene blev fordelt på 10 interviews i Aarhus, 10 interviews i København og 10 interviews i Ribe, i det projektlederne ønskede en geografisk spredning. Interviewene skulle være fordelt 6/4 eller 5/5 i forhold til den kønsmæssige sammensætning og det samme i forhold til fordelingen af informanter, der valgte den ateistiske eller agnostiske svarmulighed i screeningsspørgsmålet.²⁴³ Endvidere var det intentionen at sample bredt socio-demografisk, hvilket delvist lykkedes²⁴⁴. Interviewguiden indeholdt en lang række spørgsmål om tro, identitet, mening og etik, men i denne artikel har jeg valgt primært at fokusere på den del af interviewene, der beskæftigede sig med mening og kriser. Jeg talte blandt andet med

²⁴¹ Lee, Lois, Stephen Bullivant, Miguel Farias and Jonathan Lanman (2020) *Understanding Unbelief: Across Disciplines, Across Cultures*. Unpublished raw data. En stor tak til denne forskergruppe for tilladelse til at præsentere data.

²⁴² Også en stor tak til denne forskningsgruppe for deling af data.

²⁴³ "Hvilket af de følgende udsagn kommer tættest på at udtrykke, hvad du tænker om Gud?" Heraf var de første to svarmuligheder defineret som henholdsvis en ateistisk (1) "Jeg tror ikke på Gud" og en agnostisk (2) "Jeg ved ikke, om der er en Gud, og jeg tror ikke der nogen måde hvorpå vi kan finde ud af det". Såfremt informanterne valgte en af disse to kvalificerede de sig til interview. De andre svarmuligheder var som følger: (3) "Jeg tror ikke på en personlig Gud, men jeg tror på en form for højere magt", (4) "Jeg tror nogle gange på Gud, andre gange gør jeg ikke", (5) "Selvom jeg har tvivl, føler jeg, at jeg tror på Gud", (6) "Jeg ved, at Gud eksisterer og jeg har ingen tvivl omkring det", (7) "Jeg ved det ikke". Såfremt informanterne valgte en af disse svarmuligheder, måtte jeg takke nej til interview.

²⁴⁴ Generelt er unge mennesker i 20'erne og 30'erne samt ældre mennesker i 60'erne og 70'erne i højere grad repræsenteret. Desuden havde majoriteten af informanterne en mellemlang eller lang videregående uddannelse.

informerterne om, hvad de følte gav mening i deres liv, om de havde oplevet meningsløshed og eksistentielle kriser, og hvordan de i givet fald havde håndteret sådanne følelser og kriser.

Under samtalerne med informanterne blev det klart, at de lykkedes med at konstruere mening. Grundlæggende blev to aspekter fremhævet under interviewene: at informanterne føler stor meningsfuldhed når de for det første bidrager til samfundet, ofte igennem deres arbejde og når de for det andet tilbringer tid med sociale relationer. Disse to temaer var stærkt forbundne som et generelt udtryk for, at relationer med andre mennesker og deltagelse i fællesskaber var det ubetinget mest fremhævede meningsfulde i informanternes liv. En ung, kvindelig lærerstuderende udtrykte eksempelvis, hvordan hun fandt sit kommende arbejde meningsfuldt:

Altså jeg har siddet og regnet sammen på hvor mange børn jeg kan nå i løbet af en karriere i folkeskolen. Jeg tror, i virkeligheden har jeg det sådan lidt, hvis der bare er nogle stykker, en håndfuld hvis livsbane jeg har ændret til noget positivt i løbet af min karriere, så er det i hvert fald et formål.

Andre informanter udtrykte på lignende måder, hvordan et arbejde, hvor igennem man kunne bidrage til samfundet, var meningsfuldt. Som en informant forklarede:

Jamen, jeg synes, jeg har et meningsfuldt liv, jeg forsøger at gøre nytte med min uddannelse. Jeg forsøger at hjælpe andre, jeg har en mentee for eksempel, og det synes jeg er meningsfuldt, bare hverdagslivet.

Ligeledes blev familiære og venskabelige relationer fremhævet gentagne gange under interviewene. Som en kvindelig informant forklarede:

Hvis man kun var et enkelt individ, så var der jo ligesom ikke så meget mening med det hele. Jamen det er, det er faktisk kernen i det hele, det er det at være i relation med andre. (...) det giver bare så stor mening. Så familien og arbejdet og alle de relationer man er i giver rigtig stor mening

Fælles for langt størstedelen af informanterne var, at de ikke tøvede med at beskrive deres liv som meningsfuldt. For nogle informanter var overvejelser omkring det at skabe et meningsfuldt liv et tilbagevendende, vigtigt emne, de reflekterede over, men for mange informanter var det primært, hvad jeg vil betegne som en intuitiv, umiddelbar forståelse af det meningsfulde liv som det sociale, bidragende liv, der gjorde sig gældende. Dette er relevant for analysen af den kvantitative data og diskussionen, i det det måske kan pege på, at irreligiøse danskere i mindre grad end mere religiøse danskere generelt reflekterer over og konfronteres med tanker om mening og eksistentielle vilkår.

Det er også i denne sammenhæng interessant at gå i dybden med, hvordan informanterne havde håndteret kriser, perioder med meningsløshed og døden i løbet af deres liv. Det var grundlæggende kendetegnende, at meget få af informanterne havde søgt religion i deres forsøg på at håndtere livskriser og håndterer tanker om dødens nærvær. De blev så at sige inden for deres irreligiøse *global meaning*. En ældre, mandlig informant, der havde været igennem et kræftforløb, formulerede sig således:

Informant: Man kan jo ikke være afvisende, men jeg kan ikke i min vildeste fantasi forestille mig at blive religiøs fordi at jeg er i krise, aldrig. Jeg havde kræft for nogle år siden i '13 der, der fik jeg så kemo.

Interviewer: Nej, det var ikke der du begyndte at tænke, at nu skulle du opsøge noget religiøst?

Informant: Nej overhovedet ikke!

En anden, ung kvindelig informant, der ligeledes havde været igennem et kræftforløb, fandt mening i at hjælpe andre og kunne samtidig sætte meningsløsheden i et større perspektiv:

Jeg tror, når du er færdig med at være vred, og det tror jeg alle skal igennem, så tror jeg, man føler sig på en måde heldig, for hvis jeg var blevet født for 50 år siden, så var jeg død. Eller hvis jeg havde været syg med noget andet, så var jeg død. Så på den måde kan jeg se tingene i et større perspektiv

For størstedelen af informanterne indtraf idéen om at søge religion under kriser simpelthen ikke, og det kan der være forskellige forklaringer på. For det første havde meget få af informanterne været eksponeret for religion i løbet af deres barndom og ungdom, hvorfor tanken måske ikke var naturlig og nærliggende. For det andet var informanternes irreligiøse meningsmodeller netop virkningsfulde og indeholdt ofte andre måder at håndtere kriser på som terapi eller tæt nærvær med familie og venner, hvorfor de tilfredsstillede behovet for krisehåndtering. Jeg vil vende tilbage til disse pointer i diskussionen.

Analyse af surveydata

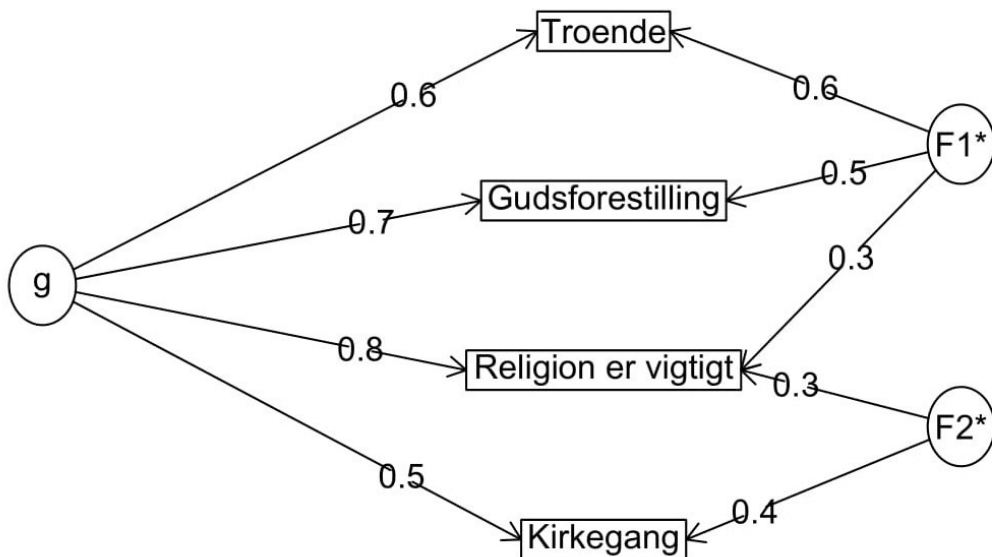
Nedenstående data er udtrukket fra en undersøgelse af danskernes religiøsitet under COVID-19-krisen. På samme måde som med de kvalitative interviews præsenterer jeg derfor langt fra hele datasættet, men i stedet en analyse af udvalgte spørgsmål, der relaterer sig til artiklens tema om meningskonstruktion og krisehåndtering²⁴⁵.

En række spørgsmål i undersøgelsen spurgte ind til deltageres grad af religiøsitet, og fire af disse spørgsmål blev udvalgt som parametre for religiøsitet, fordi vi ønskede at konstruere en religiøsitetsskala. De fire spørgsmål, vi vurderede som mest relevante, relaterede sig til respondenternes tro, vigtigheden af religiøsitet samt praksis.

Først om-scorede vi svarene på disse fire spørgsmål i datasættet så højere svar repræsenterede højere (selvrapporteret) religiøsitet. Vi ekskluderede desuden "Ved ikke"-svarene. Efterfølgende konstruerede vi en "religiøsitetsskala" ud fra disse fire items. Eksplorative analyser viste, at spørgsmål C, "Religion er vigtigt", *loader* bedst på religiøsitetsskalaen og en underliggende religiøsitetsvariabel, og at kirkegang *loadede* svagest (Figur 1). Derfor udvalgte vi "Religion er vigtigt"-spørgsmålet som prædiktor i hovedanalysen. Det interessante spørgsmål for denne artikel er, hvorvidt folk, der angiver, at religion (ikke) er vigtigt for dem har oplevet mere (eller mindre) mening og formål ($N = 1184$) samt eksistentiel krise ($N = 1312$) under COVID-19 pandemien.

---

²⁴⁵ En stor tak til min kollega, Ph.D-studerende, Theiss Bendixen for stor hjælpsomhed i forbindelse med analyse af survey-data.

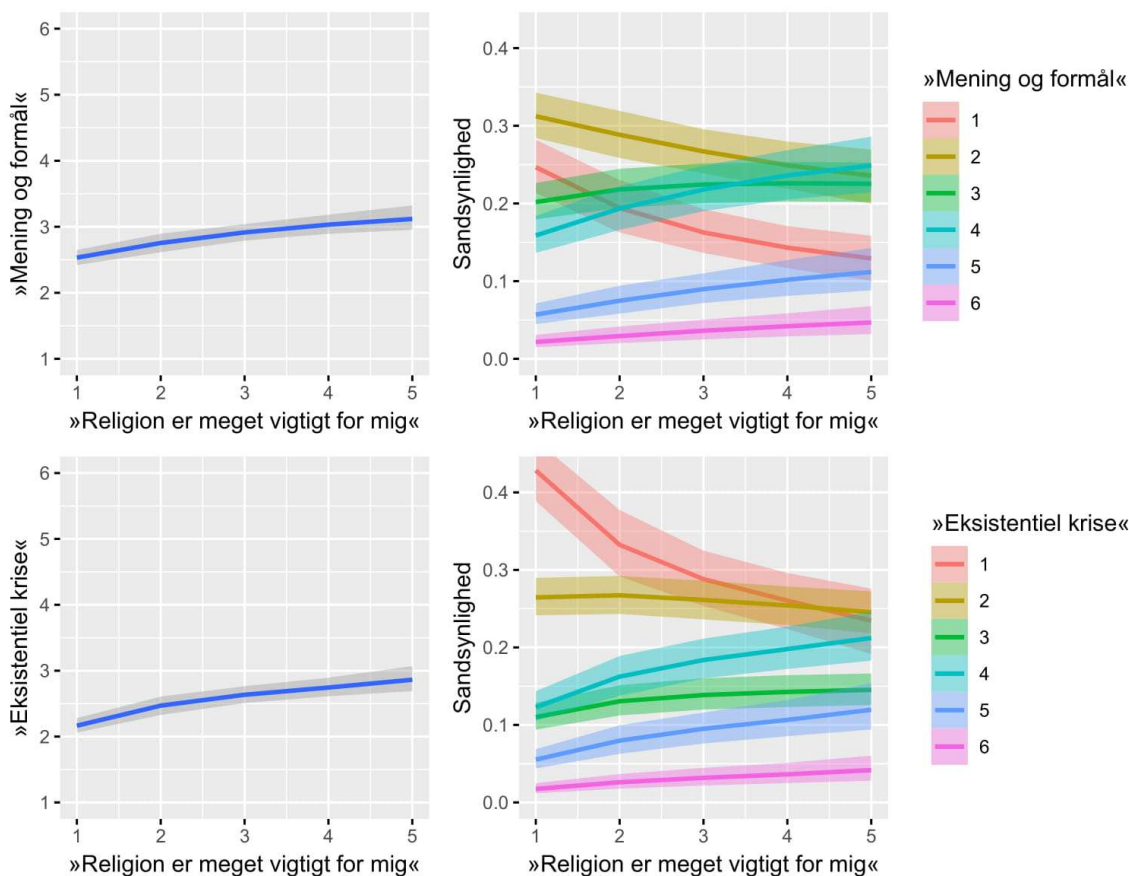

Figur 1: Resultater fra faktoranalysen. Enkelte items og deres *loadings* på to faktorer (*F1* og *F2*) samt den underliggende religiøsitetsskala (*g*). "Religion er vigtigt"-spørgsmålet loader bedst på *g* og, som det eneste items, på begge faktorer.

Den indsamlede data blev analyseret i en Bayesisk tilgang ved hjælp af "brms"-pakken (Bürkner, 2017, 2018) til programmeringssproget R (R Core Team, 2017). Til graferne brugte vi pakken "ggplot2" (Wickham, 2009).²⁴⁶

Analysen tager form af en ordnet logistisk (ordinal) regression, eftersom de enkelte svarmuligheder har en iboende orden (fx fra *Stærkt uenig* til *Stærkt enig*) mens intervallerne mellem de enkelte svarmuligheder ikke nødvendigvis er ækvivalente – afstanden mellem svarmulighederne *Uenig* og *Noget uenig* og mellem *Noget uenig* og *Noget enig* er eksempelvis ikke nødvendigvis den samme. Svarmulighederne er heller ikke nødvendigvis normalfordelt; nogle svarmuligheder kan være mere populære end andre. Af disse og andre grunde kan man ikke antage, som det ellers er populært at gøre i denne slags analyser, at der er et lineært forhold mellem svarmulighederne (Bürkner & Vuorre, 2019; Liddell & Kruschke, 2018; McElreath, 2020). I stedet antages det, at svarmulighederne er ordnede kategorier. Desuden antages monotoni, navnlig at de statistiske funktioner enten udelukkende er tiltagende eller aftagende, kort sagt (Bürkner & Charpentier, 2018). Resultaterne er præsenteret i figur 2.

²⁴⁶ Alt R-kode vedlægges i appendiks.

Figur 2: Statistisk sammenhæng mellem spørgsmålet "Hvor enig eller uenig er du i udsagnet »Religion er meget vigtigt for mig«"? (1: Helt uenig, 2: Overvejende uenig, 3: Hverken enig eller uenig, 4: Overvejende enig, 5: Helt enig) og henholdsvis spørgsmålene "Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn? "Siden Coronavirus pandemien kom til Danmark oplever jeg mere mening og formål i mit liv" [øverst: »Mening og formål«] og "Siden Coronavirus pandemien kom til Danmark har jeg oplevet en eksistentiel krise" [nederst: »Eksistentiel krise«] (1: Stærkt uenig, 2: Uenig, 3: Noget uenig, 4: Noget enig, 5: Enig, 6: Stærkt enig). Til venstre: Overordnet sammenhæng mellem de givne items. Y-aksen angiver de seks svarmuligheder. Til højre: Sandsynlighedsestimater (fx 0.2 = 20 %) for hver enkel svarmulighed som funktion af angivelsen af, hvor vigtigt religion er. Båndene repræsenterer 95 % *credible intervals*.

Bemærk at de "lavere" svarmuligheder (mere eller mindre uenig i, at religion er vigtigt; rød, gul og grøn) for »Mening og formål« og »Eksistentiel krise« falder eller flader ud og de "højere" svarmuligheder (mere eller mindre enig, at religion er vigtigt; blågrøn, blå, lilla) stiger i begge grafer til højre, og at der er en positiv sammenhæng mellem svarmulighederne på de givne spørgsmål på graferne til venstre. Med andre ord og vigtigst for denne artikel: folk, der angiver at religion er vigtigt, er mere tilbøjelige til at svare, at de både har oplevet mere mening og formål samt eksistentiel krise under pandemien, hvilket ellers ville være formodet at være i modsætning til hinanden; altså, at såfremt man føler mere mening, oplever man mindre eksistentiel krise og ikke, som præsenteret her, at mere religiøse mennesker scorer højere på begge dele. Omvendt

scorer mere irreligiøse individer lidt lavere på både følelse af mening, men også lavere på oplevelse af eksistentiel krise. Det er dog også værd at bemærke, at der ikke er markant store forskelle mellem mere og mindre religiøse individers resultater. Det kunne pege på, at religiøsitet i realiteten ikke er en vigtig prædikator for oplevelse af mening eller håndtering af eksistentiel krise, måske i hvert fald ikke i en dansk kontekst. Disse resultater vil blive uddybet i diskussionen.²⁴⁷

Diskussion

Det er, som jeg indledte artiklen med at påpege, min hensigt med denne artikel at nuancere vores forståelse af irreligiøse individers konstruktion af mening og håndtering af kriser. Den kvalitative analyse pegede på, at irreligiøse danskere oplever meningsfuldhed i forbindelse med at have meningsfuld beskæftigelse og i tilknytningen til sociale relationer. Endvidere viste data, at de irreligiøse danskere lykkedes med at håndtere generelle livskriser, og at de sjældent søgte religion i forbindelse hermed. Den kvantitative analyse viste en mere dobbeltsidig pointe: at irreligiøse individer oplever lidt mindre mening, men også lidt mindre eksistentiel krise end de mere religiøse individer. Jeg vil runde artiklen af med en opsamlende diskussion af de præsenterede data og præsentere andre, relevante teoretiske perspektiver, der kan hjælpe os med at forstå og nuancere resultaterne.

Grundlæggende er det ikke nogen stor overraskelse, at informanterne oplever stor mening, når de deltager i fællesskaber; mennesker er sociale væsener, evolutionært indrettede til at søge fællesskaber. Dét, der er relevant i forbindelse med denne artikel, er, at mange forskere har peget på religion som en pro-social konstruktion, der er særligt velfungerende i forhold til at samle disse fællesskaber. De præsenterede citater undsiger ikke dette paradigme, men det nuancerer det, i den forstand at data kan pege på, at irreligiøse individer også lykkes med at søge meningsfulde fællesskaber; de finder dem blot i andre sociale sfærer end religiøse.

Der er en række teorier, der på forskellige måder adresserer, hvorfor individer bliver mere eller mindre religiøse og som kan uddybe ovenstående. Antropologen Joe Henrichs begreb om CREDS (credibility enhancing displays) og sociologiske teorier om indsocialisering peger på, at børn og unge mennesker i høj grad påvirkes af forældre og nære relationers relationer og i nogen grad reproducerer sådan (ir)religiøsitet. Observerer et barn, at forældre tilkendegiver, at de er religiøse og praktiserer denne religiøsitet – hvad Henrich letforståeligt formulerer som "not just talking the talk, but also walking the walk" – vil barnet typisk tillægge denne religiøsitet troværdighed og efterligne denne. Tilkendegiver forælderen omvendt religiøsitet, men praktiserer eller udlever på ingen måde religiøsiteten, opfattes denne som mindre troværdig og barnet vil typisk i mindre grad efterligne (Henrich 2016). Det sociologiske framework omkring religiøs socialisering peger på samme pointe: at en overbevisende udlevet og praktiseret religiøsitet i højere grad transmitteres til de næste generationer (Klingenberg og Sjö 2019). Omvendt gælder det samme for irreligiøsitet; praktiserer eller udlever forældre ikke religiøsitet, vil den næste generation typisk efterligne dette. Det kunne være relevant at inkludere et sådant perspektiv, når vi skal forsøge at forstå, hvorfor irreligiøse danskere ikke søger religion i kriser. Man kunne eksempelvis argumentere for, at irreligiøse danskere ikke er blevet præsenteret for religion som et troværdigt krisehåndteringsredskab på en overbevisende måde, hverken i nære relationer

---

²⁴⁷ I et fremtidigt studie kunne det endvidere være interessant at kigge på, om dette mønster kan forklares af øvrige faktorer, der ikke er medtaget i denne simple analyse. Eksempelvis hvordan svarene fordeler sig på tværs af køn, alder, uddannelsesniveau osv. Sådanne analyser går dog ud over formålet med og omfanget af denne artikel.

eller af det større, omkringliggende samfund. For mange er religiøse copingstrategier derfor ikke en mulighed, og i forlængelse heraf søger irreligiøse danskere andre strategier for håndtering af kriser end religiøse.

Et andet relevant perspektiv er sammenhængen mellem religiøsitet og "existential security" præsenteret af Norris og Inglehart (2004), som især Phil Zuckerman er inspireret af (Zuckerman 2008). Religion bliver inden for denne teori primært opfattet som et middel til at håndtere usikkerhed, og i samfund med en høj levestandard og større sikkerhed bliver religion derfor overflødig. Baseret på sådan teori argumenterer Zuckerman for, at individer, der lever i et land som Danmark med en meget inkluderende velfærdsmodel, en generel høj levestandard og derfor stor sikkerhed, i mindre og mindre grad søger religion, fordi sikkerhed tilbydes fra samfundet. Følger man denne linje, kunne man argumentere for, at det videre ville føre til, at danskere også skaber et liv, en identitet og mening uden religion og i kriser vender sig mod eksempelvis samfundet og de nære relationer frem for religion og religiøse institutioner.

Et sidste perspektiv, jeg ønsker at præsentere, er idéen om at religiøse individer i højere grad end irreligiøse individer trænes til at reflektere over mening og eksistens. Som jeg nævnte tidligere, kunne det for mange af informanterne være det, jeg kalder for en intuitiv *meaning-making*, der gjorde sig gældende, forstået på den måde, at flere informanter ikke brugte mange ressourcer på at overveje sådanne store emner, men alligevel følte en grundlæggende mening i og med livet. Dette kunne også være relevant i forhold til fortolkningen af de kvantitative data, hvor analysen viste, at religiøse mennesker både oplevede lidt større meningsfuldhed, men også lidt større eksistentiel krise under COVID-19-krisen. Man kunne forestille sig, at mere religiøse individer, der måske deltager i religiøse ritualer, praktiserer bøn eller lignende og omgiver sig med andre religiøse mennesker, i højere grad konfronteres med tanker og perspektiver om mening, livet, eksistens og døden, og derfor måske både oplever større mening, men også større kriser – fordi de simpelthen *tænker og føler* sådanne overvejelser og følelser mere intenst end mere irreligiøse mennesker.

Det er dog samtidigt igen vigtigt at pointere, at der ikke var markant stor forskel på, hvad religiøse og mere irreligiøse individer rapporterede. Man kunne derfor også argumentere for - som tidligere nævnt - at religiøsitet ikke er en vigtig prædikator for, hvorvidt individer føler større mening og håndterer eksistentielle kriser bedre, og det kunne pege på, at der er større ligheder end forskelle religiøse og irreligiøse mennesker imellem i Danmark. Mere radikalt kunne det også pege på, at religion og mening simpelthen ikke er stærkt sammenhængende. Dette ville gøre op med både Parks teori og terror management teori, som netop antager, at religion fører til større følelse af mening og bedre krisehåndtering. At gøre op med sådanne teorier kræver større analyser og mere data, men det kunne fremtidigt være et interessant perspektiv at arbejde videre med.

Der er endnu en sidste, relevant pointe, jeg gerne vil inkludere. Om end COVID-19-krisen allerede har haft store økonomiske konsekvenser og på mange måder har ændret vores adfærd og liv radikalt, så kan man diskutere, hvorvidt COVID-19-krisen er kritisk nok til at provokere til følelser af eksistentiel krise. Dette kunne være en anden forklaring på, hvorfor vi i surveyen ikke ser større udsving i responserne og højere niveauer af eksistentiel krise generelt; fordi krisen simpelthen ikke har været markant nok til at provokere følelser af eksistentiel usikkerhed.

Konklusion

Jeg har i denne artikel forsøgt at kombinere forskellige data indsamlet i forskellige kontekster for at tilbyde nye perspektiver på irreligion, meningskonstruktion og krisehåndtering. Den kvalitative analyse peger på, at

irreligiøse danskere oplever meningsfuldhed i deres levede liv og ikke søger religion under kriser. Baseret på den kvantitative analyse kan man videre konkludere, at irreligiøse danskere oplever lidt mindre meningsfuldhed, men også mindre eksistentiel krise end mere religiøse danskere og at der i Danmark overordnet ikke er markant forskel på mere religiøse og mere irreligiøse danskeres oplevelse og håndtering af COVID-19-krisen.

Det er mit grundlæggende argument, at man i religionsforskningen har fokuseret for meget på, hvordan religion fungerer som en positiv copingmekanisme og dermed har overset, at sådanne funktioner kan opfyldes uden inddragelse af religion. Endvidere har ofte man opfattet irreligion som en form for mangeltilstand defineret ved et fravær af religion frem for et nærvær af andet, meningsfuldt indhold. Det er derimod min påstand, at irreligiøse danskere lever meningsfulde, gode liv, der i høj grad er defineret ved vigtige fællesskaber i større og mindre sammenhænge, og at disse også træder i kraft, når krisen indtræffer. Fremtidigt vil det være interessant at undersøge, hvorvidt de samme tendenser viser sig under den anden bølge i pandemien, og der venter stadig et større arbejde i at undersøge, hvorfor danskerne bliver stadig mere irreligiøse. Således er der nok at kaste sig over i forskningen fremover.

Litteratur

- Barrett, Justin. 2004. *Why Would Anyone Believe in God?* Walnut Creek: Alta Mira Press.
- Berger, Peter. 1967. *The Sacred Canopy*. New York: Anchor Books.
- Borup, Jørn. 2020. "Coronavirus sætter verdens religioner under pres", <https://videnskab.dk/kultur-samfund/coronavirus-saetter-verdens-religioner-under-pres>, *Forskerzonen*, 22. marts 2020.
- Bürkner, P.-C. 2017. "An R Package for Bayesian Multilevel Models Using Stan". *Journal of Statistical Software*, 80(1), 1–28.
- Bürkner, P.-C. 2018 "Advanced Bayesian Multilevel Modeling with the R Package brms". *The R Journal*, 10(1), 395–411.
- Bürkner, P.-C., & Charpentier, E. 2018. "Modeling Monotonic Effects of Ordinal Predictors in Bayesian Regression Models" [Preprint]. PsyArXiv.
- Bürkner, P.-C., & Vuorre, M. 2019. "Ordinal Regression Models in Psychology: A Tutorial", *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*. <https://doi.org/10.1177/2515245918823199>
- Gervais, Will og Ara Norenzayan. 2012. "Analytic Thinking Promotes Religious Disbelief", *Science* 336: 6080, 493-496.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., og Solomon, S. 1986. "The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory", i R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self* (189–212), Springer: New York.
- Henrich, Joe. 2016. *The Secret of Our Success: How Culture is Driving Human Evolution, Domesticating Our Species, and Making Us Smarter*. Princeton University Press, New Jersey
- Jensen, Pernille Friis. 2020. "Nones: En global (ir)religiøs forandringsproces med lokale særpræg. Om et globalt fænomen i en lokal tekst" i Warburg, Margit og Annika Hvitamar, eds., *Religion i en globaliseret verden*, Højbjerg: Forlaget Univers.
- Klingenberg, Maria og Sofia Sjö. 2019. "Theorizing Religious Socialization: A Critical Assessment", *Religion*, 49:2, 163-178.

- Lanman, Jon et. al. 2019. "Understanding Unbelief: Atheists and Agnostics around the World: Interim Findings from 2019 research in Brazil, China, Denmark, Japan, The United Kingdom and the United States". <https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/portalfiles/portal/172083346/UURReportRome.pdf>.
- Lee, Lois. 2015. *Recognizing the Non-Religious*. Oxford: Oxford University Press.
- Lindeman, Marjaana et. al. 2019. "Religious Unbelief in Three Western European Countries: Identifying and Characterizing Unbeliever Types Using Latent Class Analysis", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29:3, 184-203
- McElreath, Richard. 2020. *Statistical Rethinking: A Bayesian course with examples in R and Stan*. Boca Raton: CRC Press.
- Norris, Pippa og Ronald Inglehart. 2004. *Sacred and Secular*. New York: Cambridge University Press.
- Pargament, Kenneth. 1997. *The Psychology of Religion and Coping*. New York: Guilford Press.
- Park, Crystal et. al. 2017. *Trauma, Meaning and Spirituality*. Washington: American Psychological Association.
- Park, Crystal og Raymond Paloutzian. 2005. *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. New York: Guilford Publications.
- R core team. 2017. "R: A language and environment for statistical computing". *R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria*. <https://www.R-project.org/>.
- Steger, Michael F. og Patricia Frazier. 2005. "Meaning in Life: One Link in the Chain from Religiousness to Well-Being", *Journal of Counseling Psychology*, 52:4, 574-582.
- Taves, Anne. 2018. "What is Nonreligion? On the Virtues of a Meaning Systems Framework for Studying Nonreligious and Religious Worldviews in the Context of Everyday Life", *Secularism and Nonreligion*, 7:9, 1-6
- Taves, Anne og Egil Asprem. 2018. "Psychology, Meaning Making and the Study of Worldviews: Beyond Religion and Non-Religion", *Psychology of Religion and Spirituality*, 10:3, 207-2017.
- Vail, Kenneth E. et. al. 2010. "A Terror Management Analysis of the Psychological Functions of Religion", *Personality and Social Psychology Review*, 14:1, 84-95.
- Van Tongeren, Daryl R. 2018. "The Importance of Meaning in the Relationship between Religion and Death", *Religion, Brain and Behaviour*, 9:2, 194-200.
- Wickham, Hadley. 2009. *ggplot2: Elegant graphics for data analysis*. New York: Springer.
- Wachholtz, Amy B. et. al. 2007. "Exploring the Relationship between Spirituality, Coping And Pain", *Journal of Behavioural Medicine* 30, 311-318.
- Zuckerman, Phil. 2008. *Society without God*. New York: New York University Press.
- Zuckerman, Phil. 2013. "Forsker: Danmark er verdens mindst religiøse land", *Aarhus Stiftstidende*, <https://stiften.dk/artikel/forsker-danmark-er-verdens-mindst-religiose-land>, 29. juli 2013

Forslag til yderligere læsning

- Andersen, Peter B., Ausker, Nadja Hørddam og Peter la Cour 2011, "Går fanden i kloster, når han bliver gammel?", i Gundelach, Peter (red.), *Små og store forandringer. Danskernes værdier siden 1981*. København: Hans Reitzels forlag.
- Kühle, Lene og Brian Arly Jacobsen. 2020. "Corona. Sundhedsvæsenet er danskernes nye religion", *Politiken*, 16. august 2020.

- Larsen, Tina Langholm et. al. 2020. "Vi har lukket ned for alle aktiviteter": Håndteringen af COVID-19-krisen hos anerkendte trossamfund i Danmark", *Center for Samtidsreligion*, [https://pure.au.dk/portal/en/publications/vi-har-lukket-ned-for-alle-aktiviteter-haandteringen-af-COVID19krisen-hos-ankendte-trossamfund-i-danmark\(7bb213d0-9327-4e71-8bff-a61ea828057a\).html](https://pure.au.dk/portal/en/publications/vi-har-lukket-ned-for-alle-aktiviteter-haandteringen-af-COVID19krisen-hos-ankendte-trossamfund-i-danmark(7bb213d0-9327-4e71-8bff-a61ea828057a).html) 20. maj 2020.
- Trolle, Astrid Krabbe. 2020. "Befolkningens holdninger til folkekirken i coronaperioden", *Når folkekirken skal spille efter reglerne – men uden for banen*, Folkekirken Uddannelses- og Videnscenter. 11. november 2020.
- Valerie van Mulukom. 2020. "How non-religious worldviews provide solace in times of crisis" <https://theconversation.com/how-non-religious-worldviews-provide-solace-in-times-of-crisis-138638?fbclid=IwAR3RPIhdfXPMM69MEiM2KPfHsKy8uqiFqWWh8AduRtSp319Lh2yBZ9fB5s>